

De verborgen tuin van Limburg

Ontwerpen aan de zandgebieden voor 2030

Hoe kunnen de zandgronden van Noord- en Midden-Limburg eruit zien in 2030? Deze vraag staat centraal in de ontwerpdracht die de provincie Limburg in oktober 2001 heeft uitgegeven. In het kader van het project 'Drie over dertig', is aan de Wageningen Universiteit gevraagd, een ruimtelijk ontwerp te maken voor de zandgebieden in Limburg. Een jaar lang hebben studenten en docenten gewerkt aan het ontwerpatelier Midden-Limburg. In een tweedelig artikel wordt hiervan verslag gedaan. In dit eerste deel komen de aanleiding van de opgave, de opzet van het ontwerpatelier, en de uitgangspunten van het concept aan bod.

Klaas Kerkstra, Peter Vrijlandt & Tijs van Loon

Leerstoelgroep Landschapsarchitectuur

Klaas.Kerkstra@wur.nl

Illustraties

Klaas Kerkstra, Peter Vrijlandt & Tijs van Loon

Een visie voor 2030

Toen in 1997 de Varkenspest uitbrak en vele varkenshouderijen in de Peel trof, bleek dat de spreekwoordelijke druppel te zijn die de emmer deed overlopen. Dat de hoge concentratie van bio-industriebedrijven een desastreuze invloed heeft op de leefomgeving van mens, plant en dier, is al lange tijd bekend. In 1997 had dit echter nog steeds niet tot grote ingrepen geleid. De problematiek waarover we spreken is breder dan het bekende rijtje van verzuring, vermesting en verdroging. Andere problemen worden bijvoorbeeld veroorzaakt door de stankcirkels, waardoor zowel dorpsuitbreiding als uitbreiding van agrarische bedrijven onmogelijk is. Gesteld kan worden dat hierdoor grote delen van het landelijk gebied op slot staan. Ook heeft het intensieve agrarisch grondgebruik er mede toe geleid, dat in grote delen van hoog Nederland sprake is van een verrommeld en uitgeleefd landschap. Een landschap dat zowel bij de meeste bewoners als bezoekers eerder negatieve dan positieve gevoelens oproept.

Na de uitbraak van de Varkenspest heeft men besloten om over te gaan tot een reconstructie van het landelijk gebied op de zandgronden. Deze reconstructie moest het antwoord vormen op de bovengenoemde problematiek. De beleidstukken stonden vol met goede bedoelingen. Men sprak van een gebiedsgerichte aanpak, men had oog voor de leefbaarheid van de betreffende regio, men wilde breder kijken dan alleen naar de problematiek binnen de landbouw en men ging opzoek naar andere economische dragers voor het landelijk gebied. Interessant voor landschapsarchitecten was dat men de reconstructie zag als een kans voor de verbetering van de kwaliteit van het landschap. In de landelijke architectuurnota van het ministerie van OCW, werd het landschap van de zandgronden aangeduid als één van de negen grote projecten, waarin het Rijk versterking van ontwerp kwaliteit

nastreeft. Met deze laatstgenoemde doelstelling van de reconstructie, de kwaliteitsverbetering van het landschap, lijkt het maar moeizaam te willen lukken. Het reconstructieproces wordt gekenmerkt door haast. De daadwerkelijke invoering van de reconstructiewet heeft een aantal jaren later plaatsgevonden dan de bedoeling was. Lange tijd was onduidelijk waar deze wet precies voor stond. Deze achterstand poogt men nu in te halen, reconstructiecommissies produceren rapport na rapport. Zij zoeken naar compromissen tussen landbouw, natuur, recreatie en wonen. Voor de situatie op korte termijn is dat al moeilijk genoeg; men lijkt een gebrek aan visionaire ideeën voor het landschap op de langere termijn te hebben. Soms zijn deze ideeën wel aanwezig, maar worden dan vaak in de kiem gesmoord, omdat zij niet stroken met de diverse belangen op de kortere termijn. Toch is het van belang, om ook nu al ideeën te hebben voor het landschap in de verdere toekomst. De reconstructie vormt het moment om grote ingrepen te treffen, die het landschap op langere termijn voor een belangrijk deel bepalen. Gaan er nu dingen fout, dan valt dat vervolgens zeer moeilijk te repareren.

De provincie Limburg heeft het belang van een visie voor de wat verder weg gelegen toekomst onderkend. Terwijl de reconstructiecommissies werken aan de eerste concrete plannen, heeft ze het ontwerpproject 'Drie over dertig' opgezet. Een aantal jaren geleden heeft dit project betrekking gehad op een drietal Limburgse steden. Nu is er aan de Academie voor Bouwkunst Amsterdam, de Technische Universiteit Eindhoven en de Wageningen Universiteit gevraagd, om elk een ontwerp te maken voor een regio waar de problematiek van de reconstructie een grote rol speelt. De provincie verwacht ontwerpvoorstellen, die verbeelden hoe Limburg er in 2030 uit zou kunnen zien. Deze plannen dienen ter inspiratie, het zou ideeën moeten leveren voor een

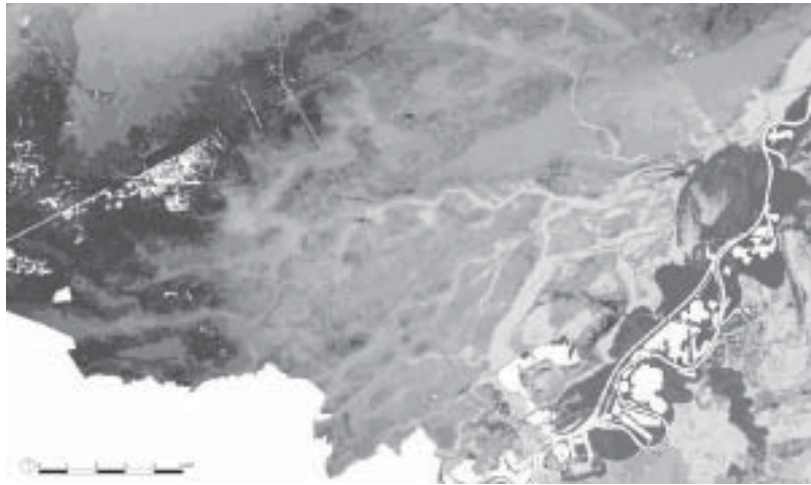
nieuwe fase binnen het reconstructieproces en het streekplan. Daarnaast wil men door de plannen te presenteren aan de bewoners van de betreffende gebieden, deze mensen laten beseffen welke kansen de reconstructie biedt voor de verbetering van hun leefomgeving. Hiermee hoopt men het draagvlak voor de maatregelen betreffende de reconstructie te vergroten.

De opzet van het ontwerpatelier

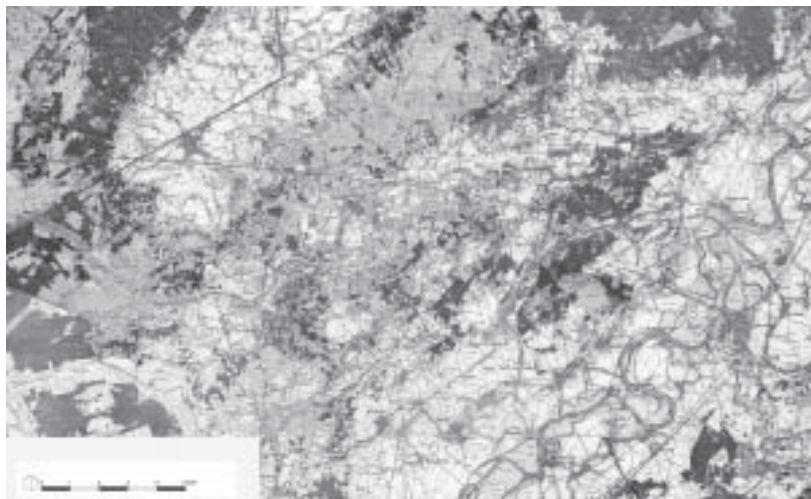
Aan prof. drs. Jelle Vervloet en de Leerstoelgroep Landschapsarchitectuur is gevraagd, om samen met studenten een strategie te ontwikkelen voor het landschap van Midden Limburg in 2030. Voor het ontwerpproces hebben we een constructie bedacht, waarbij de wetenschappelijke staf en studenten tegelijkertijd aan het project werken. De staf heeft al snel een eerste concept ontwikkeld, waaruit diverse onderzoeksvragen zijn gedestilleerd. Deze vragen vormen de onderwerpen voor de diverse afstudeervakken. De staf heeft vervolgens verder gewerkt aan het totaalconcept en heeft daarbij gebruik kunnen maken van de resultaten die het onderzoek van de studenten opleverde. In totaal zijn er elf studenten betrokken bij het afstudeeratelier Midden-Limburg. Zij hebben zich beziggehouden met inrichtingsvoorstellen voor de beekdalen en het Maasdal, hoe men kan wonen in het landelijk gebied, welke invloed de grote infrastructuur heeft op de gebiedsontwikkeling, hoe je als ontwerper om kunt gaan met cultuurhistorische waarden en hoe de bio-industrie er uit kan zien in 2030. De samenvattingen van deze afstudeervakken worden samen met het product van de staf in de eindpublicatie van het project 'Drie over Dertig' gepresenteerd.

De verborgen tuin van Limburg

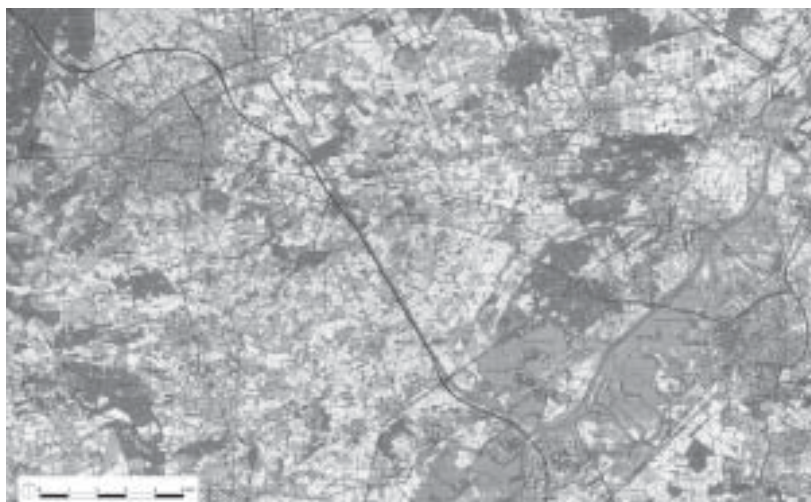
Het motto van het concept luidt: 'De verborgen tuin van Limburg'. De term 'verborgen' slaat op het feit dat het landschap van Midden Limburg zeer vele kwaliteiten in zich heeft, die in de loop van de tijd verborgen zijn geraakt.



Het algemeen hoogtemodel toont een gradiëntrijke ondergrond



Het landschap van 1900 is nog sterk beïnvloed door de natuurlijke onderlegger.



In het landschap van 2000 is vergeleken met de situatie 1900 een vervlakking opgetreden



De structuurschets...

Ze zijn echter niet verdwenen, want de basis van deze kwaliteiten is vaak nog aanwezig in de landschappelijke onderlegger, gevormd door de bodem, het watersysteem, en het reliëf. Het begrip 'tuin' duidt op het inrichten en beheren van het landschap door de mens, op het besef dat met doelbewuste ingrepen het verborgene weer zichtbaar kan worden gemaakt.

De door ons gepresenteerde ideeën vormen geen plan in de traditionele zin van het woord. Het is geen eindplan, dat aangeeft hoe het gaat worden, maar een strategie, die erop is gericht enerzijds de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren en anderzijds flexibele ruimte te scheppen voor een verdere ruimtelijke ontwikkeling van het gebied.

Probleemduiding

Het landschap kan worden opgevat als de resultante van de wisselwerking tussen natuurlijke processen en menselijk handelen. Deze dynamische wisselwerking is terug te vinden in de opbouw van het landschap in de vorm van een soort gelaagdheid, daarbij kunnen we een natuurlijke laag en een antropogene laag onderscheiden.

Natuurlijke laag

De natuurlijke laag wordt gevormd door het aardoppervlak met het reliëf dat daarin voorkomt, het watersysteem en het patroon van natte en droge plekken. Op de hoogtekarte zijn het Maasdal en de beekdalen het meest opvallend. Het watersysteem van Midden Limburg is zeer complex, maar de grote lijn is wel duidelijk. De ingangen van het watersysteem liggen voornamelijk in het noordwesten van het gebied op het 'Eiland van Weert' en op de hogere ruggen langs de Maas. De uitgangen liggen in de gebieden ten zuiden van het 'Eiland van Weert', in de beekdalen en in het Maasdal.

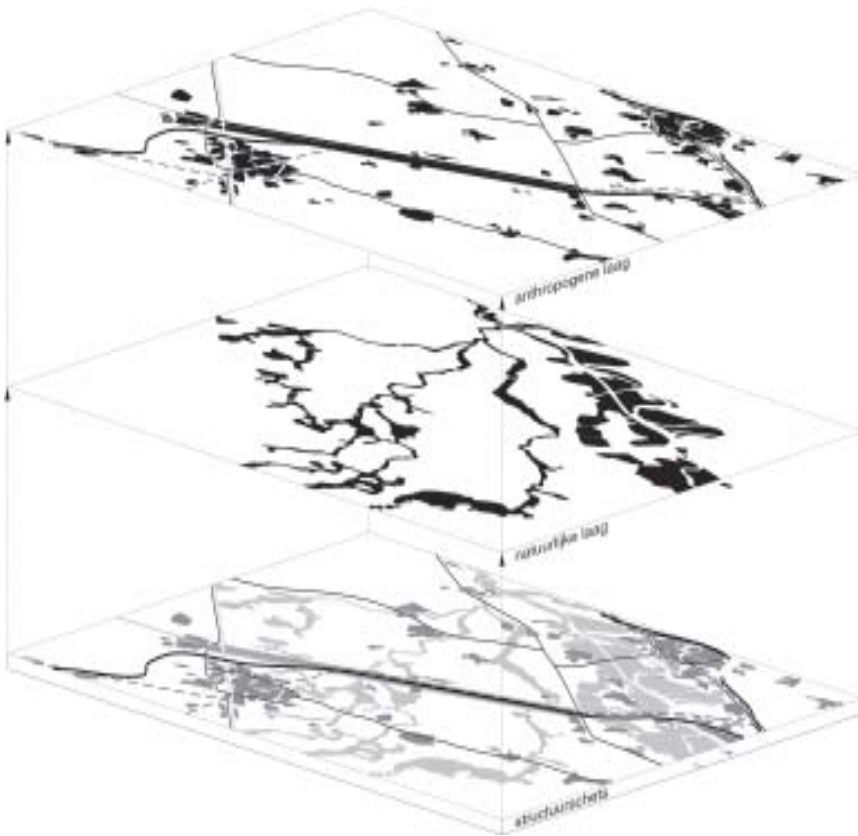
Antropogene laag

Over de natuurlijke laag zijn steeds nieuwe lagen gelegd, die voortkomen uit de menselijke cultuur. Het landschap is de resultante van de wisselwerking tussen de natuurlijke en culturele lagen. Op die manier krijgt iedere plek zijn karakteristieke opbouw en ontstaat er ruimtelijke diversiteit. Het landschap is als het ware een vel papier, waaraan elke cultuurfase zijn eigen bladzijde toevoegt. De wijze waarop dat gebeurt

bepaalt echter wel of dat vel leesbaar of boeiend is.

Vervlakking

Door de topografische kaart van Midden-Limburg van 2000 te vergelijken met die van 1900, wordt zichtbaar, dat er ook iets mis kan gaan in het proces van toevoeging van nieuwe lagen. Laat het landschap van 1900 nog een duidelijk verband zien met de natuurlijke laag, in 2000 is dit veel minder het geval. Dit wordt vooral veroorzaakt door de grauwsliuier van kleine ingrepen die in het landschap is geslopen. Hierdoor is het prachtige patroon van beekdalen en terrasranden uit beeld verdwenen en is het landschap uitgevlakt. Gebieden met grote ruimtematen, zoals natte heidegronden en grote akkercomplexen, zijn door toevoeging van bebouwing en beplanting kleiner van maat geworden. Gebieden met kleinere ruimtematen zijn door de schaalvergroting in de landbouw juist in maat opgerekt. Deze ruimtelijke vervlakking wordt nog versterkt door de grote infrastructuurlijnen die het gebied doorsnijden. Ook de diversiteit in milieutypes is teruggelopen. De natte milieus uit de 1900-



... gedemonteerd in een natuurlijke en een antropogene laag

situatie zijn in 2000 grotendeels verdwenen door ontginning en de aanleg van ontwateringstelsels. Het bekenstelsel is in 2000 minder herkenbaar geworden in het landschap. Van de duidelijke oost-west richting in 1900 is weinig meer terug te vinden op de kaart van 2000. In het landschap zelf zijn de beken slecht zichtbaar, doordat het grondgebruik en de beplantingspatronen nauwelijks meer reageren op de aanwezigheid van de beekdalen.

De inversie stad-land

Het occupatieproces heeft zich tussen 1900 en 2000 zover doorgezet, dat er sprake is van een inversie tussen stad en land. In 1900 waren de steden en dorpen kleine concentraties te midden van een uitgestrekt onbebouwd gebied. In 2000 lijkt het eerder andersom. Natuurgebieden van beperkte omvang liggen temidden van een geheel verstedelijkt platteland. Dit is goed zichtbaar door de kaarten met het bebouwingspatroon uit 1900 te vergelijken met de kaart van 2000.

De gehele regio valt te karakteriseren als stedelijk gebied. Dit is niet zomaar een constatering maar heeft grote conse-

quenties voor het gebruik en de beleving van het gebied. Het landschap is onderdeel van de stad geworden. De metafoer van de 'tuin' duidt op die verbondenheid en op het besef dat vanuit verbondenheid ook daadwerkelijk iets gedaan kan worden aan de inrichting van het landschap als stedelijke leef- en woonomgeving.

Het verdwijnen van de openbare ruimte

In de periode van 1900 tot 2000 is nog een essentiële verandering opgetreden. Met de ontginning van de woeste gronden en het privatiseren van de gemeenschappelijke weidegronden is de 'openbare ruimte' uit het landelijk gebied verdwenen. Er zijn nog wel publieke nutsvoorzieningen, zoals de infrastructuur voor transport, energievoorziening en waterbeheer, maar het publieke domein beperkt zich tot de openbare wegen. Daarbuiten is het gebied vrijwel ontoegankelijk. In het licht van de toenemende behoefte aan tuinachtige functies in een verstedelijkt gebied, vraagt dit om een nieuwe benadering van het publieke domein in het landschap.

Uitgangspunten van het concept

Het concept 'de verborgen tuin van Limburg' zoekt naar een nieuw evenwicht in het landschap tussen het antropogene en het natuurlijke systeem, of anders gezegd, tussen mens en natuur of techniek en natuur. De strategie vormt een antwoord op de hiervoor geschetste problemen die spelen in het landschap van Midden-Limburg. De strategie bouwt voort op het casco-concept. Je zou het casco+ kunnen noemen. Twee zaken zijn hierbij van groot belang:

- Naast de realisatie van een natuurlijk netwerk ten behoeve van de waterhuishouding en het behoud en de ontwikkeling van natuurlijke diversiteit, worden er aanpassingen binnen het antropogene netwerk voorgesteld door het herordenen van de infrastructuur. Dit antropogene netwerk ligt over het natuurlijke netwerk heen. Het is van belang deze beide lagen zodanig te profileren, dat ze herkenbaar blijven met ieder hun eigen vorm, zodat het landschap leesbaar blijft.

- Door het landschap van Midden-Limburg te zien als de tuin van de stedeling, worden er kansen geboden om te sturen in de ontwikkeling van het landschap. De openbare ruimte in deze tuin wordt gevormd door het groene raamwerk en de infrastructuur. Deze openbare ruimte maakt deel uit van het publieke domein. Wij pleiten voor een herovering van het publieke domein in het landschap. In onze planuitwerking willen we aantonen dat de overheid, door gericht in te grijpen in de openbare ruimte van het landelijk gebied, de ontwikkeling en het aanzien van het landschap, zowel binnen als buiten de openbare ruimte, kan beïnvloeden.

In de volgende Topos wordt het concept verder besproken en tevens ruimtelijk uitgewerkt met concrete ontwerpen van zowel staf als studenten.